

lunabileceğini ve bunlardan birinin tercih edilmesi gerektiğini, bu durumun kitaba şüphe getirmeyeceğini savunmaktadırlar.

Muhammed Yûsuf Mûsâ gibi bazı çağdaş araştırmacılar *el-Mecmû'un*, Ehl-i sünnet fıkhıyla ilgili en eski eser olan İmam Mâlik'in *el-Muvaţta'*ndan elli yıl kadar önce yazıldığını, bu kadar erken bir devirde başarılı bir sistematik içinde düzenlenmiş olmasını, ayrıca İmam Mâlik'in bundan bahsetmeyişi eserinin İmam Zeyd'e aidiyetine büyük şüphe düşürdüğünü söylemektedir. Muhammed Yûsuf'a göre Hanefî eserlerinin tertibi esas alınarak hazırlanan *el-Mecmû'un* İmam Zeyd'e ait olması durumunda Hanefîler'in bu sistematigi ondan almasının söz konusu olması gerekir. Zira Ebû Hanîfe'nin İmam Zeyd ile görüştüğü ve kendisinden ilim aldığı bilinmektedir (*Muḥâḍarât fi târîḥi'l-fıkhî'l-İslâmî*, s. 72-73). Bu iddia *el-Mecmû'un* bizzat Zeyd b. Ali tarafından yazıldığı düşüncesine dayanmaktadır. Halbuki eserin tertibinin kimin tarafından yapıldığı tartışmalıdır. Hâdî b. İbrâhîm el-Veẓîr gibi bazı Zeydiyye âlimleri Zeyd b. Ali'yi Hz. Peygamber'in soyundan ilk eser telif eden, ilk defa fıkıhın bablarını tesbit eden kişi olarak kabul ediyorlarsa da (Seyyâgî, I, 27) eseri Ebû Hâlid'den rivayet eden İbrâhîm b. Zibrikan *el-Mecmû'un* tertibinin Ebû Hâlid'e ait olduğunu belirtmektedir (a.g.e., I, 25, 26; M. Ebû Zehre, *el-İmâm Zeyd*, s. 270). Ebû Hâlid ilk telif döneminin başlangıcında yaşadığı, hadis ve fıkıh alanında konularına göre ilk eserleri veren İbn Cüreyc, Ma'mer b. Râşid, İbn Ebû Arûbe, Süfyan es-Sevrî, Mâlik b. Enes gibi âlimlerle çağdaş olduğu için bu görüş tarihî gerçeklere daha uygun düşmektedir. Esasen öğrencinin hocasından aldığı bilgi ve rivayetleri düzenleyip kitap haline getirmesi müslüman âlimlerin telif geleneğinde yaygın bir husustur. Günümüz araştırmacılarından Muhammed Accâc el-Hatîb de Ebû Hâlid'in Zeyd b. Ali'den fıkıh ve hadis yazdığını, daha sonra bunları iki mecmua halinde tertip ettiğini, bunun ise eserin İmam Zeyd'e nisbetini olumsuz yönde etkilemeyeceğini söylemektedir (*es-Sünne kable't-tedvîn*, s. 371). Ca'fer es-Sübhânî, kaynak göstermeksizin kitabın asırlar sonra Hüseyin b. Yahyâ ed-Deylemî tarafından 1201 (1787) yılında bablar halinde düzenlendiğini iddia ediyorsa da (*Buḥûs*, VII, 119) bunun isabetli olmadığı anlaşılmaktadır.

Muhammed Yûsuf Mûsâ ve Ahmed Muhammed Şâkir (İbn Hazm, II, 75) gibi

bazı âlimler, cerh ve ta'dîl kitaplarındaki ifadeleri esas alarak eser hakkında güvensizliklerini dile getirirken Muhammed Ebû Zehre, *el-Mecmû'* ile ilgili bütün iddiaları inceledikten sonra bunların objektif kriterlere dayanmadığını, eleştirilerde mezhep taassubunun ön plana çıktığını, dolayısıyla Ebû Hâlid'in rivayetin doğru olduğunu tercih ettiğini ifade etmekte (*el-İmâm Zeyd*, s. 257-258), eserin neşrine takriz yazan Muhammed Bahî, Abdülkâdir Bedrân ve Abdülmu'tî es-Sekkâ gibi araştırmacılar da bu görüşe katılmaktadırlar.

İlk defa Eugenio Griffini tarafından İtalyanca notlarla birlikte neşredilen *el-Mecmû'un* (Milano 1919) daha sonra çeşitli baskıları yapılmıştır (Kahire 1340; Kahire 1340, İmam Ali er-Rizâ'nın *el-Müsned'i* ile birlikte; Beyrut 1386/1966; San'a 1407). Eseri Şerefeddin Hüseyin b. Ahmed es-Seyyâgî *er-Ravzû'n-naḍîr şerḥu Mecmû'î'l-fıkhî'l-kebîr* adıyla şerhetmiştir (I-IV, Beyrut, ts.). *el-Mecmû'un* en geniş şerhi kabul edilen bu çalışma hadislerin açıklanması, ihtilâflı meselelerde âlimlerin görüşlerinin belirtilmesi, hadislerden çıkarılan hükümler, çelişkili görünen hadisleri uzlaştırma ve tercih noktalarında dikkati çekmektedir. Eser üzerine ayrıca Muhammed b. Mutahhar'ın *el-Minhâcû'l-celî*, Yahyâ b. Hüseyin es-San'ânî'nin (İbnü'l-Kâsim) *el-Mişbâhu'l-münîr şerḥu'l-Mecmû'î'l-kebîr* adıyla şerh yazdıkları kaydedilmektedir (Seyyâgî, I, 11, 26, 35).

BİBLİYOGRAFYA :

Müslim, "Muḥaddime", 7; Zeyd b. Ali, *el-Müsned*, Beyrut 1401/1981, s. 271, 340; ayrıca bk. Giriş, s. 24-44; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Koçyiğit), I, 56; Buhârî, *el-Târîhu'l-kebîr*, VI, 328; a.mlf., *ed-Du'afâ* (Zâyed), s. 87; Nesâî, *ed-Du'afâ* (nşr. Mahmûd İbrâhîm Zâyed), Beyrut 1406/1986, s. 220; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, V, 230; İbn Hibbân, *el-Mecrûḥîn*, II, 76; İbn Adî, *el-Kâmil* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmecvûd - Ali M. Muavvaz), Beyrut 1418/1997, I, 217-224; Dârekutnî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkin* (nşr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ), Beyrut 1400/1980, s. 192; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, II, 75; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 603-607; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî - Fethiye Ali el-Bicâvî), Kahire, ts. (Dârü'l-fikrî'l-Arabî), IV, 177-178; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* (nşr. Halîl Me'mûn Şihâ v.dğr.), Beyrut 1417/1996, IV, 319-320; Seyyâgî, *er-Ravzû'n-naḍîr şerḥu Mecmû'î'l-fıkhî'l-kebîr*, Kahire 1347-49/1928-31, I-IV, tür.yer.; özellikle bk. I, 6-120; ayrıca bk. eser hakkındaki yazılar, IV, 331-344; Şevkânî, *İthâfû'l-ekâbir bi-isnâdi'd-defâtir* (nşr. Halîl es-Sebî), Beyrut 1420/1999, s. 204-205; M. Yûsuf Mûsâ, *Târîhu'l-fıkhî'l-İslâmî*, Kahire 1378/1958, s. 192-201; a.mlf., *Muḥâḍarât fi târîḥi'l-fıkhî'l-İslâmî*, Kahire 1410, s. 68-77; M. Accâc

el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn*, Kahire 1963, s. 364-372; M. Ebû Zehre, *İslâmîda Fıkhî Mezhebler Tarihi* (trc. Abdülkadir Şener), Ankara 1968, II, 44-54; a.mlf., *el-İmâm Zeyd*, Kahire, ts. (Dârü'l-fikrî'l-Arabî), s. 232-275; Yusuf Ziya Kavakı, *Suriye-Roma Kodu ve İslam Hukuku (Macmû' al-Fıkh Sistematiği)*, Ankara 1975; Sâlih Ahmed el-Hatîb, *el-İmâm Zeyd b. 'Ali el-müfterâ 'aleyh*, Mekke 1404/1984, s. 91-110; Ca'fer es-Sübhânî, *Buḥûs fi'l-mîle ve'n-nihâl*, Kum 1416, VII, 119, 127-154; G. Bergstraesser, "Corpus juris di Zaid b. 'Ali", *OLZ*, sy. 25 (1922), s. 114-123; R. Strothmann, "Das Problem der literarischen Persönlichkeit Zaid b. 'Ali", *Isl.*, XIII (1923), s. 1-52; Abdullah el-Cürâfî es-San'ânî, "Zeyd b. 'Ali", *Risâletü'l-İslâm*, I/2, Kahire 1949, s. 198-205; Abdülkadir Şener, "İmam Zeyd b. Ali, Müsned", *AÜİFD*, XVII (1969), s. 339-347.

SAFFET KÖSE

MECMUA

(مجموعه)

Aynı veya farklı türden seçilmiş çeşitli hacimlerdeki metinlerin ve risâlelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan eserlerin ortak adı.

Sözlükte "dağınık şeyleri bir araya getirmek, toplamak" anlamındaki cem' masdarından türeyen mecmû'dan (bir araya getirilmiş, toplanmış) gelmektedir. Mecmûanın yanı sıra mecâmî', mecma', câmi' gibi aynı kökten türemiş kelimelerle -yalnız Osmanlı Türkçesi'nde- cüzdan, defter ve ceride isimleri de aynı mânada kullanılmıştır. Ancak bu isimlerden herhangi birini taşımadığı halde mecmua özelliğine sahip pek çok eser bulunmaktadır.

Mecmualar, genelde bir veya daha fazla yazar yahut şaire ait çeşitli şekil ve hacimlerdeki dinî, din dışı nesir ya da şiirlerden oluşan derleme kitaplardır. Mecmûatü'l-ehâdis, mecmûa-i fetâvâ, mecmûa-i ed'îye, mecmûatü'r-resâil, mecmûa-i eş'âr, mecmûa-i tevâriḥ, mecmûa-i fevâid gibi. Mecmua başlangıçta, birçok bakımdan benzediği cönk gibi âyetler, hadisler, fetvalar, dualar, hutbeler, şiirler, ilâhiler, şarkılar, mektuplar, latifeler, lugaz ve muammalarla ilâç tariflerinin ve faydalı bilgilerin (fevâid), notların, tarihî belge ve kayıtların (tevâriḥ) derlendiği bir not defteri halinde ortaya çıkmış, zamanla gelişip düzenli bir tertip ve şekle kavuşarak türlerine göre bazı farklılıklar gösteren bir kitap veya telif çeşidi özelliği kazanmıştır. Bir telif türü olarak gelişimini tamamladıktan sonra genellikle kitap hüviyetindeki teliflerden farklı bir tarafı kalmamıştır.

İslâm kültüründe mecmua türü, henüz adı konulmadan Hz. Peygamber'in hadis yazımına izin vermesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Bu iznin ardından bazı sahâbîler Resûlullah'tan duyduklarını mecmua tertip etme anlayışı içerisinde kendi seçimlerine, ihtiyaç ve değerlendirmelerine göre bir araya getirince hadis literatüründe sahife, cüz ve kitap adıyla anılan ilk derlemeler doğmuştur. Bunların en tanınmışlarından biri, Türkçe'ye *İlk Hadis Mecmualarından Hemmam b. Münebbih'in Sahîfesi* adıyla tercüme edilmiş mecmuadır (trc. Ragıb İmamoğlu, Ankara 1966). Hadis derlemeleri geliştiğinde hadislerde ele alınan meseleleri kapsama yönelik çalışmalar bu metinleri genellikle bablara göre tasnif etme anlayışını getirmiş ve ortaya konulan eserlere mecmua ile aynı kökten türeyen "el-câmi" ismi verilmiştir. Bunların günümüze ulaşan ilk örneği, II. (VIII.) yüzyılda Ma'mer b. Râsîd tarafından şekillendirilmiş olanıdır (*Kitâbü'l-Câmi*, AÜ DTCF Ktp., İsmail Saib Sencer, nr. 164). Hadisleri râvilerinden bizzat toplayarak en güvenilir olanlarını bir araya getiren Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin eserleri de *el-Câmi'u's-şâhih* adını taşımakta ve derleme oluşları ile adları mecmua sayılabileceklerine işaret etmektedir (*DiA*, XV, 47, 49-50). Yine hadis literatüründe zevâid kitapla-

rının en önemlilerinden sayılan Nûreddin el-Heysemî'nin *Mecma'u'z-zevâ'id* ve *menba'u'l-fevâ'id* ile (Beyrut 1967) *Mecma'u'l-bahreyn fi zevâ'idil-Mu'cemeyn* (Riyad 1413) adlı derlemeleri, isimleri mecmua olmamakla birlikte hadis mecmuacılığı anlayışını geliştirerek sürdüren çalışmalar olmuştur. İlk dönemlerden itibaren çokça karşılaşılan "mecmû" adlı eserlerin en önemlileri arasında Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) fıkıh ilmine dair *el-Mecmû'u*, Hâlid b. Külsûm'un Nu'mân b. Beşîr'in şiirlerini topladığı *Mecmû'u şî'ri'n-Nu'mân*'ı, İbnü'l-Hasîb Nattâha'nın bazı âlimlerden işittiği ve şahit olduğu hadiseleri ihtiva eden *el-Mecmû'u'l-menkûl mine'r-riqâ'i*, Celûdî'nin *Mecmû'u kırâ'âtî emîri'l-mü'minîn 'Alî b. Ebî Tâlib*'i, Ebû'l-Ferec el-İsfahânî'nin *Mecmû'u'l-âşâr ve'l-aḥbâr*'ı (İbnü'n-Nedîm, s. 507, 510, 547; Sezgin, I, 489, 538; II, 354); "mecma" adlı eserler arasında Ahmed b. Muhammed el-Meydânî'nin Arapça darbimeselleri topladığı *Mecma'u'l-emşâl*'i, Radıyyüddin es-Sâgânî'nin *Mecma'u'l-bahreyn*'i ve "câmi" adlı eserler arasında yukarıda anılan *el-Câmi'u's-şâhih*'lerden başka İbâ b. Ömer es-Sekafî, Heysem b. Adî, İbn Ebû Tâhir ve Müberred'in çalışmaları zikredilebilir (İbnü'n-Nedîm, s. 197, 268, 450, 643). Literatürde mecmua sayılabilecek derlemeler arasında bu ismi taşımayan ve sonraları "müntehabât, muhtârât" olarak da adlandırılan pek çok eser arasında Arap edebiyatındaki seçme şiirleri bir araya getiren, günümüzün antolojileri sayılabilecek en eski ve önemli mecmualar, Câhiliye devrinin ünlü yedi şairinin kasidelerini toplayan *el-Mu'allakât* ile Mufaddal ed-Dabbî'nin *el-Mufaḍḍaliyyât*, Asmaî'nin *el-Aşma'iyyât* ve Ebû Temmâm'ın *el-Ḥamâse* adlı derlemeleridir. Bu arada "divan" kelimesinin de önceleri "şiir mecmuası" anlamında kullanıldığı Ebû Temmâm'ın eserinin *Dîvânü'l-ḥamâse* adıyla da tanınmasından anlaşılmaktadır. İlk dönemlere ait mecmua adlı nâdir eserlerin en eskisi ise muhtemelen İbn Abdûs el-Kayrevânî'nin (ö. 260/874) Mâlikî fıkıhına dair kaleme aldığı *el-Mecmû'a*-sı ile (Muhammed b. Hâris el-Huşenî, s. 133; Sezgin, I, 473) Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin *Mecmû'atü kelâmi's-Şâfi'i fi ahkâmî'l-Kur'an* adlı çalışmasıdır. Bütün bu çalışmalar, mecmua türünün başından beri ne kadar yaygın ve çeşitli olduğunu ortaya koymaktadır.

Mecmuaların türlerine göre bazı tertip ve şekillere kavuşarak Araplar, Farslar ve

Müellifi
bilinmeyen
bir hutbe
mecmuasının
ilk sayfası
(İstanbul 1269)

Türkler arasında rağbet bulup farklı bir gelişim göstermesi ve çeşitli ilim dallarında müstakil bir telif türü özelliği kazanması ilk örneklerin ortaya çıkışından birkaç asır sonra gerçekleşmiştir. Not defterlerinden meydana gelen özel mecmualar için böyle bir tarihin belirlenmesi zor görünmekle birlikte bunların Osmanlı dönemindeki gelişimine bakarak XV. yüzyıldan itibaren dikkat çekmeye başladıklarını, XVI. yüzyıldan sonra ise sayı ve çeşitlerinin iyice arttığını söylemek mümkündür. Daha çok Osmanlı ve İran sahasında rağbet gördüğü anlaşılan özel mecmuaların kâğıdının kalitesi, rengi, boyutları, cildi, yazısı, tezhibi, şekli gibi vasıfları ve maddî nitelikleri itibarıyla birbirlerinden çok farklı olduğu, bir kısmının düzensiz, âdetâ karalama defteri, bir kısmının çok düzenli ve özenli bir sanat eseri niteliği taşıdığı görülmektedir. Düzensizlerin çoğu doğrudan derleyicisinin eliyle yazılmış olduğu için okunaksız ve istinsah hatalarıyla dolu, babadan oğula veya elden ele intikal ettiğiinden dolayı farklı kişilerin yazısına ve ilgisine göre şekillenmiş, değişik konulara yer veren güvenilir metinler halindedir.

Osmanlı ilim, kültür ve edebiyatında çok yaygın ve önemli bir telif türü haline gelmiş olan mecmualar genel özellikleri ve muhtevaları dikkate alınarak "mecmû-atü'l-eş'âr, mecmûa-i ed'iye, mecmûatü'l-münşeât" vb. şekillerde adlandırılmıştır. Ancak birtakım mecmualar, muhtevalarının yanında tertipleycilerinin ünlü ve güvenilir kişiler olması dolayısıyla onların adlarıyla da anılmıştır. Meselâ Feridun Ahmed Bey'in *Münşeâtü's-selâtîn*'i ikinci baskısında *Feridun Bey Münşeâtı* (İstanbul I-II, 1274-1275), Osmanlı müsiķinaslarından Hâşim Bey'in düzenlediği *Mecmûa-i Kârâhâ ve Nakşâhâ ve Şarkiy-*

Kazasker Kırımîzâde Ahmed Resîd Efendî'nin cinayette ilgilili fikhî hükümleri toplayan *Kırımîzâde Mecmuası*'nın ilk sayfası (İstanbul 1288)

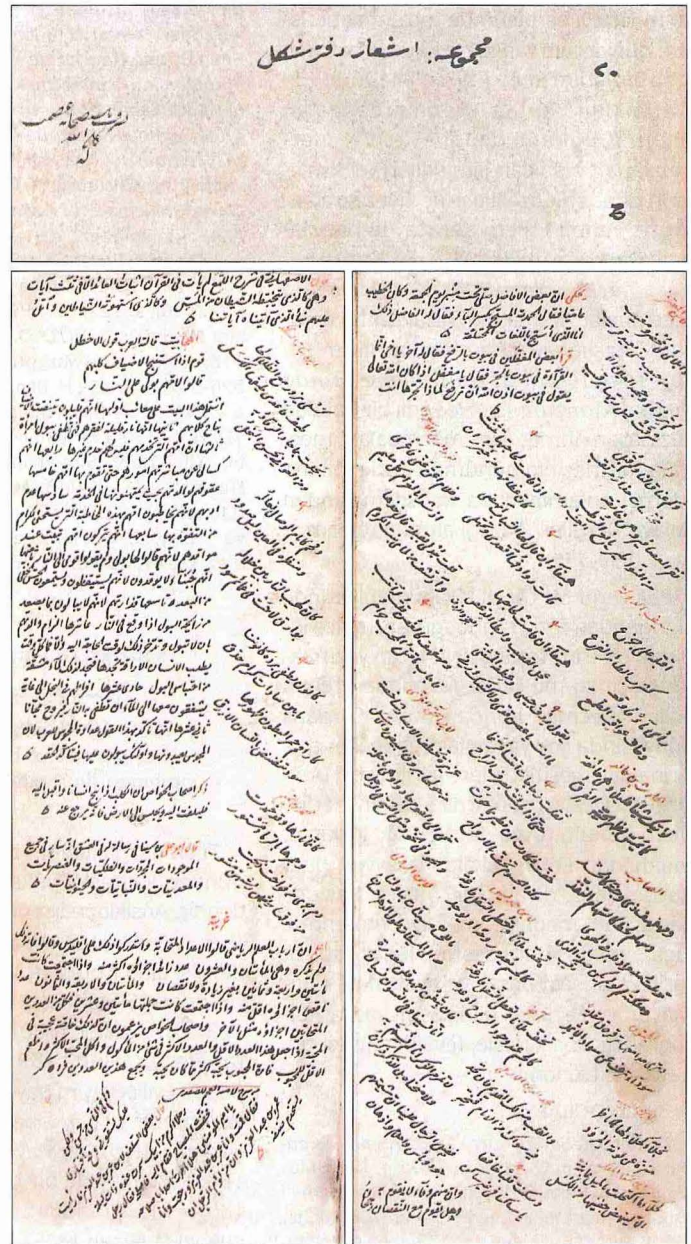

yât da (İstanbul 1269) *Hâşim Bey Mûsiki Mecmuası* adıyla (2. bs., İstanbul 1280) yayımlanmıştır. Ahmed Zühdi Paşa'nın *el-Mecmûâtü'z-Zühdiyye fî ah-kâmi'd-dîniyye'si* (İstanbul 1311-1314) gibi örnekler ise içinde hazırlayanın isminin de geçtiği geleneksel anlayışa uygun olarak adlandırılmıştır. Bazı mecmuaların özel bir adı varken nâşirlerin verdiği farklı bir adla basıldığı görülmektedir: Asıl adı *Ezhâr-ı Ef-kâr* olan ve Muallim Nâci'ye ait olduğu da öne sürülen *Muhammed Muzaffer Mecmuası* (İstanbul 1306) gibi. Bunların dışında birtakım örnekler de geleneksel bir tarzda, içinde mecmua veya aynı kökten türetilmiş kelimelerin yer aldığı Arapça, Farsça, Türkçe yahut mülemma' başlıklar taşır: *Mecmûâtü'l-kubrâ mine'l-kasâidi'l-fuhrâ fî hakkı nebiyyinâ Muhammedenî'l-büşrâ aleyhi salevâtullahi ve selâmühü'l-uzmâ* (İstanbul 1276) gibi. Bu arada adında mecmua kelimesi ve türevlerinin geçmediği, ancak mecmua özelliklerine sahip olduğu anlaşılan örnekler de vardır. Bunlara, kısaca *Menâkıb-ı Kethüdâzâde* adıyla tanınan (İstanbul 1294, 1305) ve kitap meraklıları arasında, muhtemelen içindeki çeşitli bilgiler yanında *Müstakimzâde Mecmuası* gibi bazı eserlerden yapılmış nakiller sebebiyle *Kethüdâzâde Mehmed Ârif Efendi Mecmuası* olarak anılan derleme örnek verilebilir. Münşeât, dua, fetva ve mûsiki (güfte) mecmualarında da görülen bu tür eserlere, II. Murad ve Fâtih Sultan Mehmed dönemlerine ait en eski münşeât mecmualarından biri olan *Menâhicü'l-înşâ* (Boston 1971) ikinci bir örnek olarak gösterilebilir. Bir müellifin çeşitli konulardaki yazılarının daha sonra başkaları tarafından bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş mecmualara "mecmûâtü'r-resâil" denilmiştir. "Külliyat" olarak da anılan bu eserler, *Mecmû'atü't-tevhîd* gibi (Riyad 1999) ya doğrudan konuyu belirten bir başlıkla ya da *el-Mecmû'atü'l-kâmile li-mü'elleftâti'l-üstâz 'Abbâs Maḥmûd el-Aḫḫâd: Terâcim ve siyer* (Beyrut 1984) örneğinde olduğu gibi müellifinin adıyla anılır. Mehmed Ali Nüzhet'in *Mecâmi-i Âsâr-ı Nüzhet: Âsâr-ı Askeriyye* adlı eseri de (İstanbul 1308) buna Osmanlı sahasından bir örnektir. Bu gibi eserler bazan sadece "mecmûâtü'r-resâil" adını taşır; buna Şeyhülislâm İbn Kemal'in Arapça bazı risâlelerinin yer aldığı *Mecmû'atü'r-resâil*'i örnek gösterilebilir (İÜ Ktp., AY, nr. 1511).

Mecmualar Arapça, Farsça, Türkçe olarak tek bir dille kaleme alındığı gibi derleyen bu dilleri bilip bilmemesine ve derlenen metinlerin diline göre bunların ikisinin veya üçünün birlikte kullanıldığı metinler halinde de yazılmıştır. Çoğunlukla ilmî ve dinî konularda derlenmiş mecmuaların mensur ve Arapça, edebiyat ve sanat konularındakilerin ise manzum ve Farsça-Türkçe olduğu görülmektedir. Osmanlı müelliflerinden Müstakimzâde'nin kendi adıyla anılan mecmualarından ikisi mensur ağırlıklı Arapça (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3756; İÜ Ktp., AY, nr. 4727), güfte mecmuası ise manzum ve Türkçe'dir (Süleymaniye Ktp., Esad

Efendi, nr. 3397). Derleyeni bilinmeyen *Câmiu'l-Meânî* de aynı şekilde çoğunlukla manzum olan Türkçe ve Farsça metinlerden meydana gelmiştir (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4904).

Sayısı çok fazla ve muhtevaları farklı olan mecmualar, ilk vakıf kitap listelerinden başlayarak XVI. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan "defterü'l-kütüb"lerde, II. Abdülhamid döneminde hazırlandıkları için "devr-i Hamidî defterleri" denilen kataloglarda ve günümüzün çok yönlü tasnif sistemlerinde genellikle "Mecmûât / Mecmualar" başlığı altında ele alınmıştır. İlk örneklerden Umur Bey'in 861'de (1457) hazırlattığı bir Arapça vakfiyedeki

Derleyeni
bilinmeyen
Mecmûa:
Eş'âr-ı
Defter-sekl
adlı bir mecmuanın
unvan sayfası
ile ilk iki sayfası
(Mustafa Uzun
özel kitaplığı)

listede "tıbdan Arabî mecmua" kaydı bulunmaktadır. Kanûnî Sultan Süleyman devrine ait 959 (1552) tarihli *Defterü'l-kütüb*'ün tasnif kaidelerinden bahseden "Kânûnî'd-defter ve şevâzzihî" bölümünde mecmûatü'r-resâillerin içerindeki en önemli risâlenin konu başlığına göre tasnif edilmesi öngörülmüştür. Nuruosmaniye Kütüphanesi'nin katalogunda ise mecmûatü'r-resâillerin ilk defa ayrı bir bölümde toplandığı görülmektedir. Selimiye Nakşibendî Dergâhı'nın kütüphanesine ait 1252 (1836) tarihli katalogda da mecmualar müstakil bir bölümde toplanıp her birinin içindeki risâleler teker teker incelenerek deftere kaydedilirken devr-i Hamîdî defterlerinde sadece mecmûatü'r-resâiller değil bütün mecmualar müstakil bir bölümde toplanmıştır. İslâm dünyasının tanınmış kataloglarından İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'i ile *Keşfü'z-zunûn* (II, 1596-1607) ve onun zeyli olan *İzâhu'l-meknûn*'da (II, 432-439) mecmualar ait oldukları ilim dalları ve isimlerinin alfabetik özelliklerine göre sıralanmıştır. Fehmi Ethem Karatay'ın hazırladığı *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katologu*'nda mecmualar "Mütenevvi Risâleler Mecmuaları" başlığı altında ele alınmıştır (II, 307-364). *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler* adlı bir katalog hazırlayan Ahmet Ateş mecmuaları, mecmua kelimesinin günümüz Türkçe'sinde "dergi" anlamında da kullanılmasından dolayı "Dergiler" başlığı altında toplamıştır (s. 537-555).

Pek çoğu bir tür el kitabı mahiyetinde olduğundan fazla rağbet gören, ayrıca iddiasız bir isim taşıdığı için kitap yazmaktan kaçınan müellifler tarafından tercih edilen mecmua bundan dolayı Osmanlı dünyasında çok yaygınlaşmış ve ilim dallarına göre çeşitli türlere ayrılmıştır; bunların başlıcaları şunlardır: Tefsir, hadis, fıkıh-hukuk, fetva, ferâiz, sak, kavânin, muâhedât, kelâm-akaid, tasavvuf, dua, hutbe-vaaz; divan, şiir, nazîre, kaside-gazel, na't, medhiye, mersiye, muamma, lugaz, rubâî, letâif, destan, lugat-istilah; tarih, münşeat-inşâ, vefeyât, hatt-ı hümayun ve telhisler gibi resmî yazılar, biyografî (terâcim); risâle; fevâid; mûsiki; tıp; havas; astronomi.

BİBLİYOGRAFYA :

Cevherî, *eş-Sihâh*, "cm'a" md.; *Kâmus Tercümesi*, "cm'a" md.; *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1293; Muhammed b. Hâris el-Huşenî, *Tabakâtü 'ulemâ'i İfrîkiyye* (nşr. Muhammed b. Şeneb), Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbî'l-Lübânî), s. 133; İbnü'n-Nedîm,

el-Fihrist (Şüveymî), s. 197, 268, 450, 507, 510, 547, 643; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1596-1607; Serkîs, *Mu'cem*, II, 1961-1990; Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1943, s. 106-115, ayrıca bk. İndeks; *İzâhu'l-meknûn*, II, 432-439; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, II, 307-364; FME, s. 537-555; Sezgin, *GAS*, I, 473, 489, 538; II, 354; Mecdî Vehbe - Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-muştalahâtî'l-Arabiyye fi'l-luğa ve'l-edeb*, Beyrut 1979, s. 186; Hâil İbrahim Şener, *Miraciye ve Na't-ı Şerifler Mecmûası*'nda ki Na'tların İşleniş (öğretim üyeliği tezi, 1980), Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi; Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1984, I, 166-176; Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na't*, Ankara 1993, s. 53-54; Mustafa Karaca, *Sürûri ve Sürûri Mecmûası: İnceleme-Tenkitli Metni* (yüksek lisans tezi, 1994), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Derya Yurdun, *Mecmûa-i Edebiyye: İnceleme, Tahlihi Fihrist, Seçme Metinler* (yüksek lisans tezi, 1999), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ahmet Emin Güven, *Kayseri'de Yazma Mecmualar ve Muhtevalarından Seçmeler*, Kayseri 2000; Sevgi Hatice Sağman, *Rüşen Efendi'nin XIX. Yüzyılda Yazılmış "Mecmûa-i İlahiyyât" Adlı Güfte Mecmûası* (yüksek lisans tezi, 2001), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; M. Fatih Köksal, *Edirneli Nazmî, Mecmûa'n-Nezâir: İnceleme-Tenkitli Metin* (doktora tezi, 2001), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 73-81; Ali Nihat Tarlan, "Eski Mecmûalar Arasında", *TDED*, I/2 (1946), s. 122-137; Hüseyin Ayan, "Bir Nazire Mecmûası", *MÜTAD*, sy. 7 (1993), s. 111-118; A. Hamori, "Mukhtârât", *El* (İng.), VII, 526-527; A. Arazi - H. Ben-Şammay, "Risâla", a.e., VIII, 532-533; Günay Kut, "Mecmûa", *TDEA*, VI, 170-173; Dihhudâ, *Lugatnâme* (Muîn), XII, 17949; Süleyman Uludağ, "Delâilü'l-Hayrât", *DİA*, IX, 113; Mustafa Çağrıncı, "Dua (Literatür)", a.e., IX, 537; Fahrettin Atar, "Fetva", a.e., XII, 495; M. Yaşar Kandemir, "Hadis", a.e., XV, 47, 49-50.

MUSTAFA UZUN

MECMUA-I EBÜZZİYÂ

(مجموعۃ أبو الضیاء)

1880-1912 yılları arasında
on beş günlük ve haftalık olarak
yayımlanan ilmî, edebî, siyasî dergi.

Türk dergiciliğinin baskı ve içerik yönünden kalitesini yükselten ilk dergilerdendir. Ansiklopedist dönemin *Mecmûa-i Fünûn*'dan (1862) sonra ikinci önemli dergisi olup Ebüzziyâ Mehmed Tefvîk tarafından 15 Ramazan 1297 - 2 Ramazan 1330 (21 Ağustos 1880 - 15 Ağustos 1912) tarihleri arasında 159 sayı çıkarılmıştır. Otuz iki yıllık yayım hayatı boyunca 20. sayısında bir yıl (yeni matbaasının kuruluş çalışmaları için, 20 Mayıs 1881 - 2 Haziran 1882), 36. sayıda bir buçuk yıl (24 Mart 1883 - 21 Ekim 1884), 48. sayıda bir buçuk yıl (1 Nisan 1885 - 31 Ağustos 1886),

53. sayıda dokuz buçuk yıl (sansür kâlfeti sebebiyle, 30 Ekim 1886 - 16 Mart 1896), 60. sayıda sekiz ay, 76. sayıda dört ay, 93. sayıda on bir yıl (Ebüzziyâ Tefvîk'in Konya'ya sürülmesi sebebiyle, 1900-1911) olmak üzere neşir hayatına sekiz defa ara vermek zorunda kalmıştır.

Matbuatın siyaset konusunda yoğun bir baskı altında tutulduğu II. Abdülhamid döneminde Münif Paşa'nın ikinci defa Maarif nazırlığına getirilmesinden de faydalanarak "fünun ve maarif"ten bahsedecek bir dergi çıkarma müracaatında bulunan Ebüzziyâ Mehmed Tefvîk'e, derginin 1. sayısının ilk sayfasında metnini yayımladığı üzere asla politika ile uğraşmamak, ülkede kanunen tanınan dinlere ve umumi âdâba aykırı konulardan kaçınmak şartıyla izin verilmiştir.

Bir süre Mihran Matbaası'nda basılan dergide kapak çerçevesinin köşelerine, "Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz" meâlindeki hadisin metni (اطلبوا العلم من المهد الى اللحد) parça parça yerleştirilmiş, aralara ise İbn Sînâ, İbn Rüşd, İbn Hayyân, Ya'kûb b. İshak el-Kindî, Meymûn-i Vâsıtî, Gelenbevi ve Şinâsî'nin isimleri konulmuştur. Ayrıca kapak başlığının altında, "Mâsivâ şâibesinden dili tathîre

Mecmûa-i Ebüzziyâ'nın I. cildinin kapağı

